

ЧИТАЮЧИ СЛОВНИК...

(Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704 с.)

Вивчення мови на сучасному етапі розвитку суспільства означає засвоєння всієї стильової системи літературної мови, оволодіння навичками точного, чіткого та лаконічного висловлювання думок. Високий рівень мовної культури – обов'язковий складник освіченої людини, запорука її успішної професійної діяльності, надійна основа інтелектуального розвитку і мовного самовираження в соціумі.

Ми живемо в час високих інформаційних технологій, які, безумовно, впливають на динаміку життя і відповідно прискорюють розвиток мови, постійно стимулюючи оновлення її лексичного складу. Відомо, що не кожному вдається опанувати нову техніку, так само не всі сприймають і навіть не завжди помічають мовні інновації. З новою технікою ніби простіше: існують інструкції для користувачів. А от щодо мовної «швидкої допомоги», то незамінними є найрізноманітніші лінгвістичні словники – тлумачний, термінологічний, фразеологічний, словник іншомовних слів, словник паронімів, словник омонімів тощо. Не кажучи вже про Інтернет, який привчив свого користувача до словникового мислення – до роботи зі словом як носієм інформації. Тим часом і паперовий, і електронний словник – це першоджерело, з якого дізнаємося про значення слова, його походження, сфери використання. У словнику, як правило, подають і граматичну характеристику слова.

Власне лінгвістичні словники сьогодні з'являються як гриби після дощу. Рекламуючи свої видання, автори користуються епітетами – *великий, новий, універсальний, сучасний*. І читач відповідно очікує від змісту такого словника новизни, універсальності, сучасності. Але чи завжди збуваються такі очікування?

Звернімось до словника, що має красномовну назву: Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704 с.

Читаємо одне із тлумачень слова *альбом*: 3. *Довгограюча платівка або набір таких платівок* (С. 21). Чи відповідає таке пояснення сучасним реаліям? Коли кажемо сьогодні, що співак записав новий *альбом*, то маємо на увазі не набір платівок, а диск із багатьма творами.

Так само біля слова *багет* (С. 35) автори сучасного словника не подають такого звичного сьогодні значення, як ‘білий хліб довгої вузької форми’. До речі, це значення фіксує «Словник іншомовних слів» (автори С. П. Бибик, Г. М. Сюта), виданий 2005 року.

Дієслово *гайнути* (С. 93) має таке тлумачення – ‘швидко побігти, помчати, дременути’. Жодне із названих значень не передає змісту, висловленого у реченні: *Я зараз гайнув би на Гаваї*. Очевидно, в тлумаченні дієслова *гайнути* має бути відбитий компонент ‘несподівано’ (піти, поїхати).

Широковживане в сучасній мовній практиці слово *ефір* (С. 160) представлено як багатозначне, однак найсучасніше його тлумачення ‘інформаційний простір’ тлумачний словник не подає.

Не відбито в рецензованому словнику нове значення слова *крім* (С. 255) – ‘працівник, який виконує секретне завдання під прикриттям’.

Якщо змоделювати ситуацію в одеській перукарні, коли «дама просить перукаря підстригти нарешті цій дитині пейси» і використати пояснення словника для розуміння змісту фрази, то словникові тлумачення – матеріал, цілком придатний для Гуморини, бо *дама* (до речі, без ремарки *застаріле*) – ‘жінка з інтелігентських кіл міста’ (С. 114); *дитина* – ‘маленький хлопчик або маленька дівчинка’ (С. 128). Погодьтеся, досить дивне пояснення слова *дитина*: а як назвати великих дівчину чи хлопця? *пейси* – ‘довгі непідстрижені пасма волосся на скронях у патріархальних євреїв’ (С. 349). Це лише одне значення, хоча в розмовному стилі згадане слово використовується з іншим значенням: ‘непідстрижене, неакуратно розчесане волосся’.

Як бачимо, рецензований словник не завжди фіксує нові значення слів, отож слова і далі живуть своїм «старим життям». А

це прикро – адже саме сучасні лексикографічні видання мають приваблювати читача новизною тлумачень.

Наступне, на що звертаємо увагу, – це вимога системності, логічності й коректності пояснювальної частини словникової статті. Часто некоректні тлумачення, що викликають сумніви і заперечення, перенесено з інших словників, зокрема, зі Словника української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980 або Великого тлумачного словника сучасної української мови / Укладач і головний редактор В. Т. Бусел. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. Помилки виникають через копіювання їх із попередніх джерел або через недоладні нові формулювання. Візьmemo пояснення (невідоме через невідоме) до слова *автоген* – ‘автогенне різання і зварювання металів’. Поряд подано пояснення значення прикметника *автогенний* – ‘який відбувається під впливом дуже високої температури без обробки знаряддями’. Ці тлумачення зрозумілі й мають певний зміст тільки за умови, якщо ознайомлюватися одночасно зі значенням обох слів.

Звернімо також увагу на практику тлумачення слів-антонімів.

АДЕКВАТНИЙ, а, е, *книжн.* Той самий, однаковий з чимось; тотожний, рівнозначний, рівноцінний, ідентичний.

НЕАДЕКВАТНИЙ, а, е. 1. Який не збігається повністю з чим-небудь. Нерівноцінний, нерівнозначний чому-небудь. 2. Який не відповідає загальноприйнятому, очікуваному, нормі.

Виникає питання: чому *адекватний* – *книжне* слово, а *неадекватний* – ні? За якими критеріями одна лексема визнана однозначною, а друга – багатозначною? Адже слова з антонімічними відношеннями мають тлумачитися за однаковою схемою. Тобто у словнику не дотримано системності в побудові пояснювальної частини.

Ще деякі спостереження.

НЕВІСТКА, *и, ж.* 1. Заміжня жінка стосовно до рідних її чоловіка (батька, матері, братів, сестер, дружин братів і чоловіків сестер) (СУМ, V, 266).

НЕВІСТКА, *и, ж.* Заміжня жінка для родичів її чоловіка (рецензований словник. – С. 308).

На перший погляд, запропоновані визначення схожі, але переінакшене друге визначення втратило смисл: зрозуміти, хто з родичів може назвати заміжню жінку невісткою, досить важко.

ПАРІ, *невідм.*, с. Угода про виконання якого-небудь зобов'язання тією особою, що програє (СУМ, V, 70). Автори рецензованого видання механічно перенесли це тлумачення у свій твір, хоча воно невіддале. *Парі* – насамперед, суперечка, а вже потім – якась угода.

Втомившись «мандрувати» словниковими сторінками, спробувала перевірити, як розуміють деякі слова мовці. Тому й вийшла, як то кажуть, у народ – на ринок. Захотілося, так би мовити, не духовного, а чогось із духовки. А оскільки я за здоровий спосіб життя, то намірилася придбати щось малокалорійне та вітамінне. Наприклад, 'соковиті запашні плоди жовтогарячого кольору з вічнозеленого цитрусового дерева, яке поширене в тропічному і субтропічному кліматі' (тлумачення до слова *апельсин* на с. 28). Але продавець запропонувала мені *помаранчу* – 'оранжево-червоні кулясто-приплюснуті плоди, які мають товсту гірку шкірку і гіркувато-кислий м'якуш' (таке визначення має *помаранча* на с. 416). Гіркувато-кислою з товстою гіркою шкіркою мені не хотілося. Нічого не придбавши, повернулася додому. Але з досвідом: слова-синоніми в їхньому прямому значенні повинні мати однакове пояснення в словнику.

Часом дивують словникові стилістичні ремарки. Не на належному рівні виконана й робота з маркування слів. Так, термін *амфібрахії* (С. 23) має ремарку «поетичне слово», а має бути позначка «літературознавство», подібний термін *анapest* (С. 24) автори фіксують без будь-яких ремарок. Прислівник *барзо* (С. 39) маркований як застаріле слово, а воно, власне, є діалектним (С. 39).

Логіка і системність порушена також у компонуванні мовного матеріалу. Цитую вступну статтю до словника (С. 4, пункт 12): «Слова-омоніми фіксуються в окремих статтях із позначкою біля них (угорі) арабськими цифрами, напр.: **ПОМПА**¹, и, ж. Урочистість, пишнота, розрахована на зовнішній ефект. **ПОМПА**², и, ж. Насос для накачування чи нагнітання рідини або газу; смок».

Проаналізуємо одну із статей словника.

НЕГАТИВ, а, ч. 1. *фот.* Зображення на світлочутливій плівці чи пластинці, в якому світлі місця знімка виходять темними, а темні – світлими. // Плівка чи пластинка з таким зображенням. 2. *зах.* Вада, хиба (С. 309).

Відповідно до цього запису слово *негатив* є багатозначним (має два значення). Хоча логічніше було б подати це слово не як полісемічне, а кваліфікувати значення як два різні слова-омоніми. До того ж ремарка *зах.* (західноукраїнське слово) не відповідає дійсності.

Розглянемо ще одну словникову статтю.

АВТОГРАФ, а, ч. 1. Текст *власноручно* написаний автором *від руки* або надрукований. 2. Власноручний напис на книзі, фотографії.

Зверніть увагу на виділені слова. Чітко простежується не-виправдане в пояснювальній частині словникової статті повторення.

Систематизація лексики в словнику підлягає певним закономірностям. Наприклад, деякі слова можна розглядати з погляду належності до певної теми. Так, темою «Освітній процес» об'єднуємо слова на зразок: *двійка, п'ятірка, чверть, розповідь, опис, роздум*.

Двійка (С. 116) представлена як *число 2*, *п'ятірка* – як *цифра і число 5*. Укладачі видання розглядають іменники на позначення чисел, згадуючи тільки про п'ятибальну систему оцінювання. Наприклад, *п'ятірка* означає «відмінно». Серед тлумачень багатозначного слова *чверть* пропонується таке: «один із чотирьох періодів навчального року» (С. 662). Відомо, що в Україні оцінювання знань у загальноосвітній школі відбувається за дванадцятибальною системою і навчальний рік поділяється на семестри. *Розповідь, опис і роздум* подаються в шкільній програмі з української мови як основні типи висловлювань, а в словнику лише *роздум* розглядається як «твір, в якому автор висловлює свої думки, переживання, почуття» (С. 511).

І врешті, не можемо оминати грубих помилок, помічених у словникових поясненнях.

ЖАЛО, с. Орган захисту і нападу в комах (бджоли, оси, *скорпіони*) (С. 164).

АЛХІМІЯ, ї, ж. Середньовічне містичне вчення, спрямоване на *відшкодування* чудодійної речовини – «філософського каменя» (С. 21).

ІКРА, и, ж. 2. Страва з дрібно насічених овочів, *грибів*.

Наприкінці нагадаймо вислів поета В. Голобородька: «Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів». Тільки постійна, активна мовна практика забезпечує зв'язок поколінь, коли розуміння змісту слів передається від старших до молодших і навпаки. У такій динаміці одні значення слів відходять у минуле, інші ж – народжуються. Отже, мова живе.

Якісні лінгвістичні праці фіксують ці динамічні процеси. Поява словникових новинок має стати звичною справою, а не святковою подією в Україні. Хай буде конкуренція, тоді з'явиться і творчий підхід до оновлення словникових статей, і бажання зробити продукт якіснішим. А ще хочеться, щоб кожен причетний до видання літератури такого гатунку, відчував відповідальність, як особа, що виконує загальнонаціональну справу. І тоді кожен наш сучасник, прилучившись до світу СЛОВА, зможе повторити слова Григора Тютюнника: «Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на радіощах – так багато відкрив мені цей блискучий твір».